

DUKCHI ESHON QO'ZG'ALONI: TURKISTONDA MUSTAMLAKACHILIKKA QARSHI DINIY-SIYOSIY HARAKAT

Abduqahorov Anvarjon Alijon o'g'li

Navoiy davlat universiteti ilmiy tadqiqotchi

e-mail: anvarabduqahhorov34@gmail.com

ORCID ID 0009-0004- 4836-9867

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15673208>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-June 2025 yil

Ma'qullandi: 10-June 2025 yil

Nashr qilindi: 16-June 2025 yil

KEY WORDS

Dukchi Eshon, qo'zg'alon, siyosiy harakat, diniy qarashlar, Rossiya imperiyasi, mustamlakachilik, Naqshbandiya, tarixiy tahlil.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqola 1898-yilda Andijonda yuz bergan Dukchi Eshon boshchiligidagi qo'zg'alonni tarixiy, siyosiy va diniy nuqtai nazardan keng tahlil qiladi. Maqolada Rossiya imperiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosati, uning mahalliy boshqaruv, soliq tizimi, diniy hayotga aralashuvi natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy norozilik holati batafsil yoritiladi. Dukchi Eshon – Muhammad Ali Madalining shaxsiyati, diniy qarashlari, naqshbandiylik tariqati bilan bog'liq faoliyati, uning tarafdorlari safining shakllanishi va bu harakatning Boburiylar sulolasini tiklash g'oyasi asosidagi siyosiy dasturi tarixiy hujjatlar va ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Maqolada qo'zg'alonning borishi, ishtirokchilarning harakatlari, Rossiya harbiy kuchlarining munosabati, qo'zg'alonning tezda bostirilish sabablari va oqibatlarini xronologik asosda yoritiladi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasining qo'zg'alondan keyingi siyosati, jazolovchi choralar, diniy va madaniy hayotga bo'lgan nazorat siyosatining kuchayishi haqida faktlarga tayangan holda fikr yuritiladi. Sovet tarixshunosligida bu harakat diniy reaksiya va "fanatizm" sifatida baholangan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida ushbu yondashuv qayta ko'rib chiqildi.

XIX asrning ikkinchi yarmi Markaziy Osiyo xalqlari tarixida tub burilish davri bo'ldi. 1865-yildan boshlab, Rossiya imperiyasi bosqinchilik siyosatini bosqichma-bosqich amalga oshirib, Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Qo'qon xonligi hududlarini o'z nazorati ostiga olib boshladi. Natijada, butun Turkiston mintaqasi Rossiya imperiyasining mustamlakasi maqomini oldi. Bu holat mintaqada yuzlab yillar davomida shakllangan siyosiy, iqtisodiy va diniy tuzumlarning izdan chiqishiga, mahalliy aholining ijtimoiy hayotida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan yangi boshqaruv tizimi, soliqqa tortish siyosati, mahalliy urf-odat va diniy qadriyatlarga nisbatan bepisandlik, xalq orasida norozilik kayfiyatining ortishiga sabab bo'ldi. Bu davrda yuz bergan noroziliklar turli shakllarda namoyon bo'ldi: ba'zilar passiv

qarshilik shaklida bo'lsa, boshqalari qurolli qo'zg'olonlarga aylandi. Xususan, 1898-yilda Andijon vohasida ro'y bergan qo'zg'alon tarixiy manbalarda Dukchi Eshon qo'zg'aloni nomi bilan tilga olinadi. Bu qo'zg'alon diniy va siyosiy mafkura asosida shakllangan bo'lib, uning boshida Muhammad Ali Madali — xalq orasida “Dukchi Eshon” nomi bilan tanilgan shaxs turgan. U o'z harakatiga naqshbandiylik tariqati g'oyalarini, islomiy qadriyatlarni va Boburiylar sulolasini tiklash orzusini asos qilib olgan. Bu esa harakatga chuqur diniy-siyosiy mazmun bag'ishlagan.

Qo'zg'alon qamrovi nisbatan tor bo'lishiga qaramay, u Rossiya imperiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosatiga nisbatan ilk jiddiy qarshiliklardan biri sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Harakatda asosan mahalliy dindorlar, dehqonlar, hunarmandlar va o'zbek-qatag'on siyosatidan norozilik bildirgan boshqa qatlam vakillari ishtirok etgan[1]. Ularning harakatlari mafkuraviy jihatdan diniy-ma'naviy tiklanish va siyosiy ozodlik g'oyalariga asoslangan edi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Manba sifatida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti olimlarining tadqiqotlari, xorijiy mualliflarning ishlari, shuningdek, Farg'ona vodiysi tarixiga oid hujjatlar va arxiv materiallariga asoslaniladi. Mustaqillik yillaridan so'ng esa, O'zbekiston tarixshunosligida ushbu harakatga yangicha, ob'ektiv yondashuv paydo bo'ldi. Dukchi Eshon islomiy qadriyatlar, milliy ozodlik va ijtimoiy adolat uchun kurashgan siymo sifatida o'rganilmoqda. Akademik N.Norqobilov, B.Valiyev, A.Ahmedov singari olimlar ushbu mavzuda chuqur tadqiqotlar olib borib, qo'zg'aloni ijtimoiy-siyosiy voqea sifatida baholaganlar.

Natijalar. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni bosib olib, mustamlakaga aylantira boshladi. 1876-yilda Qo'qon xonligi tugatilishi va Farg'ona viloyati sifatida Rossiya tarkibiga qo'shilishi bilan bu hududda yangi ma'muriy, soliq va harbiy tartibotlar joriy qilindi. Mustamlakachilik siyosati mahalliy aholi orasida kuchli norozilik keltirib chiqardi[3]. Rossiya hukumati tomonidan mahalliy an'anaviy boshqaruv shakllarining tugatilishi, soliqlar oshirilishi, yer egalik huquqining o'zgartirilishi, islomiy qadriyatlarning bostirilishi qo'zg'alonga zamin hozirladi. Rus pravoslav missionerlarining faoliyati, maktab va madrasalarga aralashuvi, shariat qonunlarining zaiflashuvi xalq orasida tahdid sifatida qabul qilindi. Ayniqsa, diniy ziyolilar — eshonlar, xonlar, mullalar ushbu vaziyatdan norozi bo'lishdi[5]. Dukchi Eshon (Muhammad Ali Halfa) 1846-yilda Marg'ilon atrofida tug'ilgan. U o'z davrining bilimli, diniy jihatdan chuqur tayyorgarlikka ega bo'lgan islom ulamolaridan biri hisoblanadi. Naqshbandiya tariqatiga mansub bo'lgan bu kishi o'z davrida diniy-axloqiy targ'ibotlari bilan tanilgan. Dukchi Eshon o'zini Boburiylar sulolasining avlodi sifatida tanitib, Movarounnahrda islomiy shariatga asoslangan boshqaruvni tiklash niyatida bo'lgan[4]. Uning atrofida to'plangan muridlar safi tobora kengayib, harakat siyosiy tus ola boshlagan. U diniy-siyosiy tuzum o'rnatishni maqsad qilgan edi.

Qo'zg'aloning yuzaga kelishida uzoq muddatli diniy va ijtimoiy tayyorgarlik muhim rol o'ynadi. Dukchi Eshon o'z tarafdorlarini diniy asosda tarbiyalab, ularni islomiy g'oyalarga sodiqlikka undadi. Uning atrofida minglab muridlar jam bo'lib, ularning ko'pchiligi sobiq xonlik davridagi askarlar, zodagonlar va hunarmandlar edi. Qo'zg'alonga tayyorgarlik yashirin tarzda olib borildi. Diniy yig'inlar, ziyoratlar, to'ylar bahonasida qurol-yarog' va odam to'plandi. Dukchi Eshon o'zini yangi amir deb e'lon qilishni, islom shariatiga asoslangan tuzumni tiklashni rejalashtirdi. Qo'zg'alon rejasiga ko'ra, avval Andijon, so'ng Marg'ilon,

keyinchalik esa Qo'qon va boshqa shaharlar egallash edi[6].

Muhokama. 1898-yil 17-may kuni kechasi Dukchi Eshon tarafdorlari Andijon shahridagi rus garnizonlariga hujum uyushtirdi. Harakatda 1500–2000 atrofida isyonchi ishtirok etgan. Qo'zg'alonchilar Andijon harbiy garnizonini egallab, rus zobitlarini yo'q qilish, hukumat binolarini ishg'ol qilishni maqsad qilgan edilar. Biroq qo'zg'alonchilar harbiy tayyorgarlik, zamonaviy qurol-yarog' va strategik rejalashtirishda rus askarlaridan ancha o'jiz edilar. Rossiya harbiy kuchlari bir necha soat ichida isyonchilarning asosiy kuchlarini tor-mor keltirdi. 22 nafar rus askari halok bo'ldi, biroq yuzlab qo'zg'alonchilar qamalib, 546 kishi hibsga olindi, 18 nafari esa omma oldida qatl qilindi[3].

Qo'zg'alon bostirilgach, Rossiya imperiyasi keskin jazolovchi choralarni amalga oshirdi. Dukchi Eshon va 18 nafar isyonchi sudi Andijonda bo'lib o'tdi va ular omma oldida dorga osildi. Qolgan ishtirokchilarning ayrimlari uzoq muddatli qamoq jazosiga, boshqalari esa Sibirga surgun qilindi. Rossiya hukumati Farg'ona vodiysida maxsus harbiy nazoratni kuchaytirdi. Mahalliy hokimiyatga sodiq shaxslar tayinlandi, diniy maktab va madrasa faoliyati ustidan nazorat kuchaytirildi. Qo'zg'alon sabablari chuqur tahlil qilinmay, uni diniy fanatizm deb atab, siyosiy mohiyatidan chalg'itishga urinildi[3].

Dukchi Eshon qo'zg'aloni yuzaga kelishining asosiy sabablarini quyidagi omillarda ko'rish mumkin:

1. Rossiya imperiyasi tomonidan olib borilgan mustamlakachilik siyosati;
2. Islom diniga va mahalliy qadriyatlarga nisbatan tahqirlovchi munosabat;
3. Soliq va iqtisodiy zulm;
4. Mahalliy elitlarning chetlashtirilishi;
5. Naqshbandiylik tariqatining diniy-ruhiy norozilik markaziga aylanishi

Ushbu qo'zg'alon o'zining diniy-siyosiy tusiga ega bo'lib, xalq ongida diniy erkinlik, shariat qonunlarini tiklash, milliy g'ururni saqlash harakati sifatida shakllandi. Shuningdek, bu harakat o'ziga xos ravishda antiimperialistik kurash sifatida tarixga kirgan[2].

Sovet tarixshunosligida Dukchi Eshon harakati diniy fanatizm, reaksion harakat sifatida talqin qilinib, uning siyosiy-ijtimoiy ildizlari inkor etilgan. Ular bu qo'zg'alonda "xalq dushmanlari" ishtirok etgan, deya baholagan[4].

Xulosa. 1898-yilda yuz bergan Dukchi Eshon boshchiligidagi qo'zg'alon o'z mazmun-mohiyati va tarixiy konteksti jihatidan Turkistondagi mustamlakachilik siyosatiga qarshi qaratilgan ilk diniy-siyosiy harakatlardan biri sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Bu harakat Rossiya imperiyasining mintaqadagi siyosiy, ma'muriy va diniy bosimiga qarshi norozilik sifatida yuzaga kelgan bo'lib, uning ortida chuqur ijtimoiy omillar va milliy-madaniy qadriyatlarni saqlab qolish istagi yotgan edi. Dukchi Eshon va uning tarafdorlari o'z harakatlarini islomiy mafkura asosida olib borganlar, Boburiylar sulolasini qayta tiklash g'oyasi esa bu harakatga tarixiy asos va ramziy kuch bergan.

Harakat qisqa vaqt ichida bostirilgan bo'lsa-da, u Turkistonda diniy va siyosiy uyg'onish g'oyalarining mavjudligini, mustamlaka bosimi ostidagi xalqlarning ozodlikka bo'lgan intilishini yaqqol namoyon etdi. Rossiya imperiyasi tomonidan qo'zg'alondan keyin kuchaytirilgan jazolovchi siyosat, diniy institutlarga bo'lgan ishonchsizlik va madaniy hayot ustidan o'rnatilgan nazorat esa Turkistondagi ijtimoiy qarama-qarshiliklarni yanada chuqurlashtirdi. Sovet tarixshunosligi mazkur harakatni diniy reaksiya va fanatizm sifatida baholagan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida bu yondashuv tubdan qayta ko'rib chiqildi. Bugungi

kunda Dukchi Eshon harakati tarixiy adolat mezonida baholanib, u o'z davrining diniy-siyosiy ifodasi sifatida tan olinmoqda. Qo'zg'alonni chuqur o'rganish nafaqat o'tmishdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni anglash, balki xalq ongidagi ozodlik g'oyalarining ildizlarini tushunishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduqahorov, A. (2025). TURKISTONDA IJTIMOY ADOLATSIZLIK VA MILLIY OZODLIK HARAKATLARINING BOSHLANISHI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI). In CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH (Vol. 3, Number 5, pp. 111–113).
2. Abduqahorov Anvarjon Alijon ugli. (2025). RESISTANCE TO COLONIAL POLICY: THE 1916 TURKESTAN UPRISING BASED ON NEW RESEARCH. Journal of Applied Science and Social Science, 15(06), 230–234. Retrieved from
3. Ahmedov. Turkistondagi milliy ozodlik harakatlari tarixidan (XIX–XX asrlar boshlari). – Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. Erkinov A. S. The Andijan Uprising of 1898 and its Leader Dukchi-Ishan Described by Contemporary Poets. – Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies, 2009.
5. Hisao Komatsu. Dar al-Islam under Russian Rule: The Rise and Decline of an Islamic Polemic Movement in the 19th Century Russian Central Asia. – Tokyo: ILCAA, 2001.
6. Mahmudov N. O'zbekiston tarixi: Kolonializm davri va mustamlaka siyosati. – Toshkent: Fan, 2013.

INNOVATIVE
ACADEMY